

Nemzeti Társalkodó

Julius 8dik napján 1834.

Bírálói Észrevételek.

(ez évi folytatás 1 — 14, 17 — 27)

(Keresdi Bethlen Ferenczről. — Bethlen Farkas és históriája. — Schwarz Gottfriedről. — Benkő Józsefről. — Történetirő fő kötelessége.)

Mit a' baseli könyvkereskedő 's Schwarz nem tevé, nem tehete, megtevé egy szebeni könyvkereskedő 's Benkő József.

Erdélyben esmerték legjobban Bethlen Farkas' históriája' érdemét, 's érzették leginkább annak szükségességét, és ritkasága miatti hiányát. Hochmeister Márton, erdélyi szebeni könyvnyomtató 's kereskedő tehát annak kiadatását elhatározta magában. 1780ban Mária Theresiától 10 évig tartó kiváltságot nyert arra, 's két év múlva elkezdette a' nyomtatást.

1782ben Szebenben 8ad rétbén kiadá az első 's második kötetet, 1783ban a' harmadikat, 1785ben a' negyediket, 's eddig a' nyomtatás elég sebesen folya, ha honunk' typographiai históriáját tekintetbe vesszük; de a' kiadatott négy kötet csak azt foglalá

magába, mi a' keresdi kiadásban is meg van; a' históriának azon része vala most kinyomandó, melly kéziratban maradt volt, 's az eredeti kéziratot seholt sem lehetett megtalálni. Olly férfit kellett annakokáért, ki az eredeti kéz írat' hiányát képes legyen kipótolni; e' végre Benkő József választatott, 's alkalmasabb azon idő szakaszban nem választathatott.

Közép-Ajtai Benkő József a' nagy enyedi reformatum collegiumból 1767ben Közép Ajtára papnak vitetett; 1775ben az erdővidéki év. refor. egyházi kerületnek jegyzője, 1780-n esperestje lett.

Papi, jegyzői 's esperesti hivatalaihoz nem kevés bajokkal kapcsolódott, papsága, jegyzősége 's esperestsége' időszakában (1767 — 1788) még is bámulásra méltó sokaságu 's fontosságu munkákat készített, adott ki.

1771ben az erdővidéki. (főbbleg miklós-vár- és bardoczszéki reform. ekkleziákból álló) egyházi kerület' históriája álla tőle késszen „*Filius posthumus*“ latin czim-mel ugyan, de magyar nyelven íratva 154).

1773ban „*Udvarhelyi novitius Deák*“ cím alatt a' székely udvarhelyi collegium' históriáját írta-meg 155).

1774ben „*Imago specuum m. prin-*

154) Transsilvania. Tom. II. Vind. MDCCLXXVIII.
189 — 191 l.

155) Transsilvania. Tom. II. 294. 295 l.

cipatus Transsilvaniae admirandorum“, nevü munkája adatott ki Haarlemben. (Hollandiában) 4ed rétbén.

1776ban „*Scintilla botanica*“ czímü könyvecskét ohajtott volna kiadni 156).

1778ban „*Transsilvania*“ jelenék meg tőle két darabban Bécsben.

1780ban fűvészi levelei „*Epistolae botanicae*“ nyomatának ki a' Ráth Mátyás által Posonyban kiadatott Magyar Hirmondóban.

1781ben 'januarius' 13dik napján Közép Ajtáról e' sorokat írta az 1731ben született, 1804ben meghalt Pataki Sámuelhez, kolozsvári orvos doctorhoz, egyszersmind néhány évekig az ev. reform. collegiumban Philosophiát és Mathesist tanító professorhoz 's Erdély' múlt századbéli nevezetesebb férfiai' egyikéhez:

„*Erdély' históriáját magyar*

156) A' Scintilláról 1776ban május' 7dik napján Közép Ajtán ezeket írta maga Benkő: „Opusculum — ideo concinnavi ut - - - typis excusum ad manus adolescentum perveniat, eosque tam - - - intentione, quam mea, vel dicam Botanicorum methodo doceat, et ad scientiam (Botanices), comparandaque media erigat; certum enim est: juventutem transsilvanicam adeo esse hospitem in historia Botanices, ut nisi hac, vel simili via oculi ejus hoc in negotio aperiantur, prorsus non novit, quos comparet auctores, et quibus modis ad amoenam scientiam se adcingat!“ Benkő' tulajdon keze írásából.

nyelven 157), az együtt való beszéd szerént; szerzegetem össze, de nem leszen olly hamar talám, mint éppen kellene, a' rajtam lévő sokféle dolgok miatt: ugyan csak meg leszen, ha Isten akarándja! Igen kívánnám én is tudni: mire méne az Erdély' öt mappájának dólga, 's Erdélynek Losonczy István uram szerént való leírása; kérem is alázatosan: hogy ha maga T. Uram írni sok felé való dolgai között nem érkezik, méltóztassék mondani valamit az hum. M. I—nek, és ő kegyelme engem tudósít. Nekem most a' Milkoviám' két tómusaván végződő félben Bécsben. Ha e' ki végződik, mindjárt egyébhez fogatok" 158).

Alapos volt Benkőnek Milkoviájáról tett jelentése; ezen esztendőben — két kötetben valósággal ki kerüle az a' sajtó alól Bécsben; de ki Szebenben egy más munkája — a' „Téli Bokréta" 159) is.

1782ben „Beschreibung der Oerter des ehemaligen türkischen

157) Valyon él-e valaki most, ki Erdély' históriáját magyar nyelven szerzegetné össze?!

158) Benkő' eredeti leveléből.

159) Benkő J. 1785ben februarius' 22kén megírta: mit dolgozott és adott ki addig; mit szándékozik még dolgozni 's kiadni fűvészi tekintetben, 's azon írományában a' T. Bokrétáról ezt írja: „Opusculum: Téli Bokréta inscriptum, et a. 1781 Cibinii 4-ta forma editum, in quo natura regni vegetabilis, et initia philosophiae botanicae lingua hungarica panduntur.“

Gouvernements Solnok in Ungern.“ dolgozatját adá ki 160).

Ugyan ezen esztendőben „*Erdélyi históriás Szekrény*“ cím alatt régi történeti kéziratokból históriai gyűjteményt szándékozáék megindítani 's kiadni.

„*T. Professor Uram' manuscriptumait*“ írta K. Ajtáról április 9dikén dr. és pr. Pataki Sámuelnek, „*már nem sokára vissza küldhetem; mert hasznokat szinte kivettem. Az Erdélyi históriás Szekrénybe ketteje diariumát bétettem. Az ilyen collectioknak kiadására senki engem olly hathatóson nem serkentett, mint T. Professor Uram. Minden esztendőben egy tomust kiadhatunk. Már kész az első. Szebenbe akarom küldeni, az honnan is ígérte a' püspök ö Excellentiája, hogy egy manuscriptum exemplum bévételődik a' censurára. Léssen-e, 's mikor prelum Kolozsváratt ennek a' munkának és continuatiojának? Magyarországon örömet kinyomtatnák két helyen is. Az ilyeneknek előre való kiadása által készítetik út arra, hogy az erdélyi história sok szennyéből kitisztuljon és tökéletesebb legyen*“ 161).

160) Ungrisches Magazin. Zweyter Band. Pressburg, 1782. 8. r. 303 — 308 l.

161) Benkő' eredeti leveléből.

Szent-igaz, mit Benkő most idézett utóbbi soraiiban a' históriai gyűjtemények' collectiok' előre kiadására nézve állít; de az óta, hogy ő állítása' szent

1785ban „*Nomenclatura botanica*“ 's „*Nomina Vegetabilium*“ című két munkáját bocsátotta világ elébe 162). Az első a' növényeknek latin, magyar, német, és francia; a' másik latin, magyar és oláh nyelven elneveztetéseiket tudatja.

1784ben „*Beschreibung des ehemaligen Zustandes derjenigen Theile von Ungern, welche unter dem türkischen Joche seufzten*“ írományát nyomtatta ki 163).

'S a' (miklósvárszéki) baróthi ev. refor. oratorium' felszentelésekor elmondott beszé-

ígazságát hosszas tapasztalás után általlátta, 's kimondotta: félszázad folyt-le; Erdélyről történelmi gyűjtemény kiadatra még — sincs! 'S nem mi magunk vagyunk-e okai annak, hogy nincs? Vajha nem volnánk!

Nassau-hercegség' minden lakósainak száma csak 360,000. E' hercegségben — Wiesbaden fővárosban — még is egyesület áll fenn a' 82% □ mértföldnyi kis haza' régiségeinek 's történelmi adatainak össze gyűjtögetésére 's kiadására!

És a' nassauin kívül mennyi még a' történelmi datumok' egybeszerzésére, 's nyomtatásban kiadására alakult egyesület, társaság Európában! Még pedig olyan országokban, tartományokban, mellyek közül egyiknek sincs olly nagy szüksége arra, millyen — van Erdélynek!

162) Magyar Könyv-Ház, írta Molnár János I. Szakasz. Pozsonyban 1783. 8. r. 317 — 432 l. II Szakasz Pozsony 1783. 405 — 432 l.

163) Ungrisches Magazin. Dritten Bandes viertes Stück. Pressburg. 1784. 478 — 497 l.

dét nyújtotta censura alá, hogy kinyomtat-
hassa 164).

1785ben leírván, mint útazta-bé saját
költségén, fűvészi czélból Erdélyország' kü-
lönböző tájait; állított Közép Ajtán a' papi
telken olly fűvészi kertet, mellyben mint-
egy 600 féle növények találtnak; gyűjtött
plántákat „*Vivum herbariumok*“ al-
kotására; tett fűvészi jegyzeteket, észrevéte-
leket útazásaiban; mondá: e' keszületekből
immár két munkát ohajt kiadni:

„*Flora transsilvanica*“ czimmel
egyiket, magába a' következőket foglalandót:
Micsoda növények teremnek önkéntesen Er-
délyben? Hol teremnek? 'S mik azon növé-
nyeknek mind orvosi mind gazdasági hasznaik?

„*Compendium Philosophiae bo-
tanicae*“ czim alatt a' másikat, mellyben a'
fűvészi terminologia legyen latin, magyar és
német nyelven előadva; a' növények' leírásá-
ban használtatni szokott terminusoknak ma-
gyarázatjával, példákkal, 's ha szükség, rajzo-
latokkal is. Ez utolsó munkának ohajtása szerint
már 1785ben meg kell vala jelennie 165).

Az elészámlált munkákból, mellyek a'
szorgalmatosságnak, tudományosságnak vilá-
gos tanubizonyosságai, tisztán látszik: mikép-
pen Bethlen' históriája' eredeti kéziratának
kipótlására Benkőnél alkalmasabb nem vá-
lasztathatott; e' kipótlás még is későbbre lett

164) Benkő' írományából.

165) Benkőnek 159dik szám alatt említett íro-
mányából.

meg, mint előre csak képzelni is lehetett volna; mert elveszvéen legalább nagyobb részben, amaz eredeti kézirat, mellyből az emlegetett históriának X könyve Keresden ki-nyomatott, a' még hátra volt VI könyve pe-dig ki nem nyomathatott, az eredetinek itt ott meglévő másolatiból egy ollyat kelle ke-resni, melly az eredetinek hiteles, hibátlan másolatja legyen, és sajtó alá bocsátathas-sék, de illyet a' legszorgalmatosabb keresés után sem leheté kapni. A' leíróknak részint gondatlansága, részint tudatlansága miatt min-denik másolatpéldány annyira tömve talát-tatott hibákkal, hogy néhol egészen érthe-tetlen volt. Összeszeresztetett tehát öt pél-dány, 's Benkő azoknak öszve hasonlításából törekedett a' leírók által ejtett hibákat meg-igazítani, de azokból sem igazithatván-meg, kéntelenítetett néha azon kútfőket felkeresni, megolvasni, mellyekből maga Bethlen Far-kas dolgozta históriáját.

Nem csak hibákat kelle azonban igazít-gatnia, hanem hiányt is pótolnia. A' XI dik könyv' egy részét másolatpéldányban sem lehetett megkapni, azért azt — mi nyomta-tásban az Vdik tomusban 14 lapon áll — maga írta-meg; 's midőn ezen akadályokkal küszködék, akkor Közép-Ajtáról, hol nem csak papságot, hanem gazdaságot is folyta-tott, kimozdítatott, 's akaratja ellen Székely Udvarhelyre — az ev. reformatum collegi-umba — 1788ban Theologia' professorává té-tetett. Mind ezek miatt aztán a' sajtó alá

adandó kézirat' elkészítésében annyira hátráltatott, hogy Bethlen Farkas' históriájának Vdik darabja Hochmeister által csak 1789ben adathatott ki 166).

Rövid idő alatt elfogja készíteni a' VI-dik darabot is, ezt ígéré az Vdikhez írt előbeszédben; de midőn ez ígérétét tevė, akkor életének legszerencsésebb szakasza folydogala, 's az nem sokára megváltozék. 1790ben részint önnön gyarlóságai, részint mások hibáji miatt udvarhelyi professorságából kitéteték, 's hivatal nélkül maradván, hazaszálla Közép-Ajtára, saját jószágába!

Élete' főbb czélja abban állott, hogy hazáját, a' mind bel, mind külföldiek előtt kevésse ismerettest, geographiai, fűvészi, 's historiai tekintetben munkáival esmeresse; a' szép czéllal K. Ajtára hazaszállta után sem hagyott fel.

1790ben professori hivatalából elbocsátatása után doctor és professor Pataki Sámuelnek írta:

*Tekintetes és Tiszt. Doctor és Professor Úr,
Kegyes Nagy Fautor Uram!*

„A' régen félbe szakasztott levelezést bátorokodom újítani, mellyet sok változásaim megakadályoztattak vala. Utolsó leveletem Udvarhelyről 1788béli kolozsvári nyári sokadalomra küldöttem vala K. . . . Gy. . . nevű . . . tól, a' néhány tiszteletes professor Kis

166) Wolfgang. de Bethlen historia. Tom. quint. 30 — 36 l. a' praef.

Gergely uram' könyvei közül vett három (többet meg nem vehetvén, sokkal drágább árrok miatt, mint Tkts úr fixe committalta volt) darabokkal együtt;“ — — —

„Már a' jelentés tölem ez: hogy ha a' Hármás Tükörnek egyik része u. m. „Erdély' kis Tüköre“ tetszeni fog, ki küldhetem. Ugyan jól esett ennek (sok változásaim miatt) ennyire lett haladása, minthogy Erdélynek sok változásai is belémentenek.“ — —

„A' Székelyek' Törvénye“ is, melly 1555ben trásba vétettetett volt publica auctoritate, készen van nálam prelum ali cum notis, magyarul. E' valami 8 árkusra mégyen nyomtatásba.“

„Az Erdélyi Fő Ispányok, és Fő- 's Szász- Király Birák' Catalogusai“ is magyarul, mellyeket sok apró darabokban, a' vármegyék- és székeként, mint periodicum scriptumot, kívánom kiadni. Sok ritkaság vagyon benne.“

„Van a' „Diaetáról“ is valami sok ritkaságokkal megtömött munkám deákul; melly talám most nyomtatódik Szebenben. Felmégyen többre 20 árkusnál. Ebből egy kis Compendiumot magyarul irok (a' Diaeták' catalogusával együtt), és szándékozom az imminealo diaetára kiküldeni Kolozsvárra, kivált ha addig Tkts Úr' válaszát vehetem. Azt bizonynyal tudom, hogy a' Diaetáról való munkáimnak, mel-

lyeket senki censurájától nem féltek 167) keletkezésén. Jó volna sietve kinyomtatni, 's a' diaeta' folyása alatt jó pénzt kapni belőle. Ha ez a' töv-szomszédos okom nem volna, hogy t. i. a' diaeta mellett nyomtatódjék, elég helyen talállok prelumot."

„Jelentésemet és magamot gráciájába ajánlván, vagyok örökös tisztelettel

Tekintetes és Tiszteletes Úrnak

Közép-Ajtán 16. Oct. alázatos szolgálója
1790. Benkő József" 168.)
t. k.

1791ben Szebenben és Kolozsváratt 4ed rétbén kikerüle sajtó alól az országgyűlésről írt 's fennebbi levelében említett munkája „*Diaetae*“ 'sat. czimmel.

Ki 8ad rétbén az „*Imago - - - Nationis Siculicae historico-politica*“ czímű brochure-je is.

Alig hagyták-el ezek a' sajtót, 's már más munka' dolgozásáról gondolkozott.

(folytatása következik)

167) Ki Benkőnek Diaetáról lévő munkájáról censurát vagy is recensiot akar látni, olvassa a' „*Siebenbürgische Quartalschrift*“ 1791beli darabja 90 — 92 lapjait.

168) Az eredeti leveléből.

H o n s z e r e t e t .

Egy Istenem, egy a' Hazám,
Érzi szívem, 's ezt vallya szám.
Kisfaludi Sándor.

A' maga Honját igazán szerető Honfi, bár mint mosolyogjan is sorsa azon kívül, azt soha el nem felejtheti. Az a' hely a' hol ő legelőbb látta az éltető nap világát, a' hol az édes anyai mejekből legelőbb szívta az élet nedvét, a' hol legelőbb kezdette vidám gyermekkori játékait, melynek szokásaihoz egyszer már hozzá szokott, 's jóltévő törvényeinek oltalma alatt kedvesseinek, barátjainak, és minden jó esmerősseinek társaságokban az örömeikkel-fájdalmakkal 's az élet gondjaival legelőbb esmerkedett-meg, - lehetetlen hogy előtte kedves ne legyen.

Vagynak ugyan (az úgy nevezett világ polgárok-cosmopoliták) a' kik azt erősítik: hogy „az embernek ott a' hazája, a' hol jól van dólga“ — háládatlan — mostoha fiai ezek a' Hazának, a' kiktől az - legkissebb áldozatot sem várhat. A' legborzasztóbb bünt, a' legfelségesebb virtust egy formának látják, 's a' melyikből legtöbb hasznot reméllnek magoknak, arra hajlandóbbak. Azon fontos okokat, melyeknél fogva az igaz Honfi Honjához utolsó lehellestéig lekötve érzi magát, ezeknek agyokban és kebeleekben vastag homály fedi. Hasonlók ezek a' vándor fetskéhez, mely az év vidámabb részét vígan énekelgeti-el eszterháink alatt, 's majd — mi-

dön annak komorabb szakasszait közelgetni érzi oda repül, hol nyájasabb ég hajlat mosolyog. Hasonlók azon nyalánk szerelmeshez, a' ki minden iránt egy formán hevül, 's éppen azért sokszor keble sok felé sovárgó vágygyai közt nyugpartot sehol sem talál az életben. Az ilyen Honfiakra illenek a' lelkes Horváth Eleknek ezen szomorúan igaz szavai: „Ti (örökös szégyen fejetekre!) hazatok öléből, egy idegen város fala közt pazarolva mulatván, hirtokitok zsirját idegenre fecsérletek akkor, a' mikor azt inkább a' nemzeti csinosodásra, a' tudományra 's tudós fijainkra lehetne haszonnal adnatok.“ —

Azon jó emberekről, a' kiknek társaságokban a' föld bár mely szegeletében, sok vidám örömekeket kóstoltunk, azon tájékról, helyről, a' mely reánk nézve sok szép és hasznos esmeretek, tapasztalások kútfeje volt, jól emlékezni a' háládatosság kívánnya, de azért az igaz Honfi még is csak Honjában, 's csak azért él. Bár mely távul üldözze is őtet Honján kívül, bal sorsa, a' vidám örömeke mosólygásai között, mint a' legnagyobb keservek árjából, mindenütt csak édes Honjáért dobog, csak haza sohajt keble, a' nap csak ott kél, ott nyugszik le szebben, a' szelő lengése, a' csermely lassan zugása, a' virágok illatja, a' fülmile dala csak ott bájolóbb, a' barátság vidám szózatja, a' szerelem édes érzete, az öröm, a' fájdalom — egy szóval minden — még a' komor sir is csak ott kívánatos nékie. A' Hazát úgy le-

het tekinteni mint egy édes anyát, mely a maga fíjait sok féle jó téteménnyel élteté, a' ki tehát azt elmellözve kül tárgyakért hevül, annyi, mintha azon gondos édes anyát, a' ki nek mejéből az életet szívta, 's gyermek-kori gondatlan évein keresztül ápolgatásai által minden veszélyeket ki került, magától eltaszítaná, 's a' helyett egy idegent ölelné.

A' Honszeretnek = ha a' politikai levegő miatt nem is egy formán — mindenkor és mindenütt nyíllott 's nyíllik szép virága. A' Grönlandinak éppen úgy fája a' maga örökös jéggel borított kunyhójától megválni, mint az égető nap heve alatt lakó szerencsenek a' maga forró hazájától. Ha még a' tudatlanság éjjelében, a' rabszolgaság tömlöttzében is mutatkozik a' Honszeret, mennyivel inkább virágozni, 's szép gyümöltseket kell annak hajtani a' ki mivelte érzésü, szabad gondolkozásu nemzeteknél? — Látjuk ennek dicső példáját a' hajdoni Görögöknél is, hol egy Leonidas háromszázad magával kész volt önként a' halál jég karjai közé rohanni, csak hogy az által szeretett Hazáját megtarthassa, — és egy Themistokles inkább méreg által vet véget életének, mint száműzöten is elfelejthetetlen Honja ellen fegyvert fogni. — Hát Róma, ha szinte volt is egy M. Octaviussa, Scipio Nasicája, Opimussa, Neroja, Domicianussa, 'sat. a' kik annak megbukására dölgoztak, 's a' kiknek nevek a' történetek könyvébe honfi vérrel van feljegyezve, nem mü-

tathat Deciusokat, Grachusokat, M. Scevolakat, Codrusokat, Titusokat is, a' kik minyájon Hazájokért éltek, és haltak? — A' hajdon kor édes Magyar Hazánkban is mutatott oly derék Honfiakat, a' kik Honjokhoz viseltető forró szereteteknél fogva, ki emelkedve a' puhaság 's önség megvetésre méltó óléból, ott küzdöttek, hol a' nemzet 's haza ügyében hervadhatatlan koszorut nyertek. Azért éneкли a' koszorus Kisfaludi Sándor:

„Egy Istenért, egy Hazáért

Egett hajdon, durván hív, —

Egy Hölgyért, egy nyoszolyáért —

A' törzsökös magyar szív:

De sem Isten, sem Hazához

Sok kigyalult magyar szív,

Sem szavához, sem Párjához,

Sem magához most nem hív!“

Kinek nem jut eszébe, ha nem emlitem is, azon siralmas idő kora Hazánkknak, midőn Hazánk Leonidássa Zrinyi, vidám lélekkel, csendes elmével ment szembe Szigetvárából sok száz ezernyi ellenségei között dicsőséggel szerzett, 's soha bé nem mohosuló sirjával? — midőn ősz Scipionk Hunyadi rongált Hazánkat a' buta népek öldöklő csoportjától — a' melyek előtt neve rettenetes lett — megszabadította, 's annak egére egy szebb hajnalt derített-fel? A' honörökös áldása lebeg ily derék fíjainak sirhalmonok felett, 's nevek értz betűkkel marad felírva annak történet könyveiben.

Ti, kiket a' Haza, bennetek helyhezett

bizodalmánál fogva a' maga szívéhez, a' törvényekhez közelebb bocsátott, és azoknak szentül való mególtalmazását reátok bízta, most, midőn Felséges jó Fejedelmünk a' maga atyai indulatjánál fogva az oly régtől fogva szív szakadva várt Ország Gyűlését erdős kis Honnunknak is megadta, fére téve minden egyenetlenséget, részre hajlást, mely szomorú- és borzasztó képét tünteti előnkbe édes Hazánknak a' múlt korból, — egy szív és egy lélektől vezéreltetve építtsetek annak állandó és sükeres boldogságát. Ne éljetekek vissza magas elhivattatástokkal, ne döfjetekek tört azon édes anyai kebelbe, mely annyi jó teteménnyeiért, melyeket naponként reátok áraszt, hívségnél egyebet nem kíván. Tölletek függ most a' Haza örökös áldását megérdemlenni, mely még a' síron túl is kísérni fog, — tölletek annak örökös átkát fejetekekre vonni, mely mindenütt, még a' síron túl is üldözni fog titeket. —

Kovács József.

I g a z i t á s.

A' közelebb elmúlt héten 1-ső szám alatt megjelent Nemzeti Társalkodó' 6dik lapján a' 14dik és 20dik sorban hibáson nyomtatott 1678 év számok helyett 1679-et kell olvasni.